

Mirjana Nikolić¹

Fakultet dramskih umetnosti, Univerzitet umetnosti u Beogradu,
Beograd, Srbija

PAMĆENJE JAVNIH MEDIJA: OD ISTRAŽIVANJA PROŠLOSTI DO OBLIKOVANJA IDENTITETA²

Herodot je istoričare držao za čuvare sećanja na slavna dela. Ja sam skloniji da na njih gledam kao na čuvare nezgodnih činjenica, čuvare kostura u ormaru društvenog pamćenja. (Berk, 1999: 92).

Apstrakt

Opstanak i budućnost jednog naroda i nacije snažno su povezani sa očuvanjem nacionalnog identiteta. Krupnu ulogu u tom procesu igraju mediji koji kroz svoje sadržaje i institucionalno pamćenje omogućavaju validaciju prošlosti i preuzimanje odgovornosti za sve ono što tu prošlost karakteriše. Institucionalno medijsko pamćenje je prostor u kome se beleže istorija i geneza medija, ali i prostor „falsifikovanja“ sa jasnim ciljem glorifikacije vlastite nacije. Posebna odgovornost u kreiranju medijskog pamćenja pripada javnim medijskim servisima. U sprskim uslovima, fokus javnog radio servisa usmeren je na brigu o nacionalnom identitetu i nacionalnoj homogenizaciji što se čini kroz tzv. komemoracijske medijske sadržaje. Ova vrsta medijskih poruka u programima javnog servisa kreira se u odnosu na nesporne (Prvi i Drugi svetski rat), ali i sporne istorijske događaje kakvi su bili ratovi na Balkanu 90-tih godina. Kao najreprezentativniji primer emisije sa komemorativnom funkcijom izdvaja se emisija „Mozaik vremena“ (Prvi program Radio Beograda, subota od 10 časova) koja kroz autentične audio artefakte, snimljene izjave, govore značajnih ličnosti političkog, kulturnog i javnog života, evocira sećanja, daje doprinos borbi protiv „pilećeg pamćenja“ i pruža priliku svakom slušaocu da bude revizor prošlosti.

¹ nikolicmirjana66@gmail.com

² Ovaj tekst je nastao u okviru rada na projektu br. 178012 „Identitet i sećanje: transkulturalni tekstovi dramskih umetnosti i medija (Srbija 1989-2014)“ Fakulteta dramskih umetnosti (Univerzitet umetnosti u Beogradu), koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije.

Ključne reči

sećanje, pamćenje, komemoracija, nacija, identitet, mediji, javni servis, Radio Beograd

Fenomen kolektivnog pamćenja nije nov u ljudskom društvu i civilizaciji, ali su nove istraživačke prakse oličene u sociomemorijskim studijama. U epicentru ovih interdisciplinarnih istraživanja, sećanje se vidi kao individualni fenomen (Frojd i Bergson), ali i kao poligon uspostavljanja mehanizama moći, izgradnje i afirmacije nacionalnog identiteta. Iako postoje stavovi da sa fenomenom globalizacije nestaje potreba za eksplicitnim isticanjem nacionalnog suvereniteta, posebno u Evropi, gde se poctava važnost pripadnosti „velikoj evropskoj porodici naroda“, ideja o važnosti kolektivnog pamćenja i kulture sećanja ne jenjava, već upravo suprotno, dolazi do pojačanog interesovanja označenog kao „memory boom“ (Winter 2006).

Za razliku od izraelskog filozofa Avišai Margalita (Avishai Margalit), koji kolektivno sećanje vidi kao politički koncept, značajniji i dublji od pojma nacije, fenomen čiji je uticaj najintenzivniji za uspostavljanje etičkih odnosa i relacija³, Albvaš i Asmanova u napretku medija i komunikacija vide vitalne razloge za aktuelizaciju interesovanja za kolektivno pamćenje i kulturu sećanja. Moris Albvaš (Maurice Halbwach) stoji na pozicijama da je homogenizacija kolektivnog pamćenja uvek izraženija u modernim društvima koja u odnosu na tradicionalna imaju snažnije mehanizme za kreiranje ideološkog diskursa i veći broj medija za njihovu deseminaciju (Stevanović 2009: 101). Vrlo slično njegovim stavovima i Aleida Asman (Aleida Assmann) razloge iz kojih narasta interesovanje za kulturu sećanja i kolektivno pamćenje vidi u:

- a) krah u velikih ideologija i očekivanja orijentisanih ka budućnosti;
- b) situaciji u kojoj su se našli narodi nakon dobijanja samostalnosti i oslobađanja od kolonijalnog položaja, što je uticalo da se upuste u potragu za svojom istorijom, tradicijom i kulturom;
- c) posttraumatskom stanju posle Drugog svetskog rata i Holokausta;
- d) nestajanju generacija koje su bile svedoci trauma i
- e) digitalnoj revoluciji u komunikacijama (Assmann 2006).

³ Modern shared memory is located between the push and pull of two poles: history and myth (Margalit, 2002: 63).

Pre nego se upustim u dublju analizu odnosa medija, komunikacija i kolektivnog pamćenja, pozabavila bih se semantičkim određenjem ključnih pojmova. Pojam *memory* iz anglosaksonske literature obično se prevodi kao pamćenje, sećanje, uspomene, pri čemu ovi pojmovi u našem jeziku ne mogu biti prihvaćeni kao sinonimi. Sećanje se obično definiše kao proces emocionalne obrade prošlosti i isključivo je jednosmeran – od sadašnjosti ka prošlosti. Sa druge strane, pamćenje može biti shvaćeno kao dvosmeran proces, u kome memorišemo neke događaje iz prošlosti sa ciljem da struktuiramo akcije i odredimo se u budućnosti. Sa ciljem boljeg terminološkog određenja, čini mi se značajnim eksplicitnije insistiranje na upotrebi pojma *commemoration* (Conwey 2010) sa značenjem uspomene, pomena, čak i sećanja. U ovakvom terminološkom razgraničenju termin *memory* bi bio korišćen sa značenjem pamćenja, a termin *commemoration* sa značenjem sećanja.

Medijsko pamćenje – pamćenje medija

Ukrštanjem činjenice da su opšta i posebno digitalna revolucija u komunikacijama dovele do snažnijeg insistiranja na bavljenju kulturom sećanja, sa stavovima Jana Asmana prema kojima se ovaj pojam iscrpljuje u brojnim oblicima pamćenja koji su izvan pojedinca i koji egzistiraju u artefaktima (Assmann J. 1997, 2006), pojavila se potreba za uvođenjem pojma pamćenja medija odnosno medijskog pamćenja, u smislu čega su sami mediji, a potom medijski sadržaji viđeni kao artefakti. Mediji sami po sebi poseduju neku vrstu sopstvenog institucionalnog pamćenja, sećanja na osnivanje, uslove i način pod kojim se ovaj proces odigrao, genezu i karakteristične faze razvoja. Sa druge strane, mediji su tehnološka sredstva čiji razvoj oslikava stepen razvijenosti jednog društva i imaju ogromnu ulogu u smislu prostog transfera činjenica, fakata iz prošlosti u realnost. Oni su sredstva memorizacije, pasivni transporteri „slika“ prošlosti, medijumi putem kojih na manje ili više autentične načine dekodiramo prošlost i iscrtavamo budućnost. Konačno, medijski sadržaji, kao najznačajnija sredstva medijskog pamćenja/pamćenja medija, imaju ulogu aktivnog činioca u: tumačenju prošlosti, izgradnji individualnih i kolektivnih identiteta, susretu sa prošlošću kroz glorifikaciju uspeha ili suočenje sa krivicom. Auditivna ili/i vizuelna naracija medija pruža mogućnost da se upoznaju različita vremena i mesta i bitan je saveznik u prezentaciji, često i rekonstrukciji prošlosti.

4 Zanimljiv primer je i specijalizovani televizijski kanal History, koji se isključivo bavi najrazličitijim aspektima prošlosti civilizacije – od politike i ekonomije do sporta, saobraćaja, umetnosti i kulture.

Programski sadržaji medija su sociopolitički konstrukt, njihov pravac delovanja kontinuiran je i višesmeran, koriste dobro poznate i oprobane narativne forme (Neiger 2011: 4). Mediji koji koriste tehnička sredstva da autentično zabeleže određene događaje, čine da se mi istinski ne sećamo događaja, već da pamtimo medijske slike tih događaja sa svim njihovim nedostacima ili manipulacijama u odnosu na stvarnost. Sećajući se događaja, mi se ustvari sećamo glasa voditelja, slika „sa lica mesta“, kadrova koje je neko odabrao kao najreprezentativnije da oslikaju neki događaj. Zahvaljujući medijima uranjamo u kombinovano kognitivno-emocionalno sećanje koje je oblikovano načinom medijske reprezentacije događaja.

Falsifikovanje prošlosti ili glorifikacija nacije – počeci radiofonije u Srbiji

Aktuelizujući Orvelu književnu konstataciju da „ko kontroliše prošlost, kontroliše i budućnost“, u delu „Kultura sećanja“ Todor Kuljić govori o izmišljenim periodizacijama i počecima kao načinu da se „konvencionalni istorijski periodi shvate kao sadržinski homogeni blokovi vremena“ odnosno smisaone celine kojima se konstruišu istorijski počeci (Kuljić, 2006, 161). Princip izmišljanja i falsifikovanja tradicije sreće se još u radovima Erika Hobsboma (Eric Hobsbawm) koji kao vrstu apela konstatuje da „istorija prestaje da bude od koristi baš u trenutku kada nam je najpotrebnija“ (Hobsbaum 2003:32). Ukoliko spoznaja prošlosti ne bi bila racionalna i objektivna, onda bi se istoriografska rekonstrukcija prošlosti pretvorila u imaginativnu delatnost u kojoj se gube razlike između fakta i fikcije. Napuštanje „prosvetiteljskog projekta racionalnosti“, prema Hobsbomu, dovelo bi „pretvaranju istorije u materijal za stvaranje i održavanje identitetskih i političkih mitova, a istoričare svodi na ulogu proizvođača maka za heroinske zavisnike“ (Subotić, 2009: 160). I upravo ovaj Hobsbomov stav ima potvrdu u nekim primerima istorije srpske radiodifuzije.

Nakon Drugog svetskog rata i do devedesetih godina 20. veka, opšte prihvaćena je bila činjenica da je Radio Zagreb bio prva radio stanicu na Balkanu, koja je od 15. maja 1926. godine i sa dozvolom nadležnih organa emitovala svoje programe. Štaviše, ovom datumu je dat i širi legitimitet pošto je prihvaćen kao dan Jugoslovenske radio-televizije. Sa početkom međunacionalnih sukoba na tlu SFRJ, i istorija radija je postala predmet preispitivanja. Konkretno, 1991. godine objavljeno je istraživanje dr Ivka Pustišeka⁵, pravnik, publiciste, novinar i urednik RTB-a, u jednom

5 Dr Ivko Pustišek: Radio Beograd 1924 – Prva radio-stanica u Jugoslaviji, Radio Beograd, Beograd, 1990.

periodu direktora PTT muzeja u Beogradu, u kome je kroz novu interpretaciju već poznatih činjenica, postavio tezu da je prva radio stanica na Balkanu bio Radio Beograd, stanica koja je eksperimentalne programe emitovala od septembra, a redovne i sa dozvolom nadležnog ministarstva od 1. oktobra 1924. godine. Radiofonski program ove stanice emitovan je iz prostora nekadašnje Prve hrvatske štedionice u Knez Mihailovoj ulici broj 42⁶, sa snagom predajnika od 2 kW. Stanica je prvo tri puta, a potom šest puta nedeljno, emitovala novosti, berzanske izveštaje, edukativne programe, koncerte, predavanja u kojima su učestvovali najjeminetniji autoriteti i umetnici tog vremena.

Sa druge strane, tokom 1925. godine u Hrvatskoj, Radio klub „Zagreb“ je pokrenuo inicijativu za osnivanje radiofonske stanice u Zagrebu što je imalo implikacije na rad i funkcionisanje beogradske stanice. Odlukom nadležnog Ministarstva pošta i telegrafa Kraljevine SHS, sredstva u visini od 150 dinara koja su pretplatnici uz pretplatu plaćali „Društvu koje priprema i emituje koncerte“, trebalo je da ravnopravno dele Radio Beograd, odnosno Glavne radio-telegrafске stanice Beograd Rakovica, koja je emitovala programe i imala realne troškove, i Radio Zagreb, stanica koja je tek trebalo da počne sa emitovanjem. Nova preraspodela finansija značajno je ugrozila poslovanje beogradske stanice. Stvari su se još više pogoršale kada je načelnik telegrafsko-telefonskog odeljenja Ministarstva pošta i telegrafa, inženjer Mario Osana, konstatovao da beogradska stanica u poslednje vreme „ne daje nikakve rezultate: štaviše, u samom Beogradu čuje se vrlo rđavo na svim prijemnim aparatima, te je šteta po državne interese da ona uživa dodeljene joj beneficije“⁷. Zahvaljujući ovoj proceni, posle dvadeset jednog meseca (1. oktobar 1924. – 1. jul 1926. godine) prekinute su isplate, a potom i emitovanje komercijalnog radiofonskog programa iz Beograda.

U vreme dok su tekle pripreme za početak emisionog rada Radio Zagreba i dok je svoj program još uvek emitovala stanica „Beograd–Rakovica“, u decembru 1925. godine, organizacija poznata kao Radio klub odnosno *Društvo Radio*, formirana sa ciljem “da okupi prijatelje radio-telegrafije i radio-telefonije“ pokrenulo je inicijativu za osnivanjem nove radio stanice u Beogradu. Nova stanica je trebalo da bude realizovano po akcionarskom modelu, među kojima je uz ugledne ličnosti društvenog života Kraljevine SHS najveći akcionar bio Guljelmo Markoni. Prostor iz koga je nova stanica „Radio Beograd“, istorijski prethodnik današnjeg Radio Beograda, trebalo da emituje bio je

6 Prostor u kome je danas smešten Muzej Zepter.

7 Poštansko Telegrafski Vesnik broj 12 od 30. jun 1926, str. 210.

međusprat zgrade Srpske akademije nauka i umetnosti na uglu Knez Mihailove i Jakšićeve ulice u Beogradu. Nakon ispunjenja brojnih proceduralnih i formalnih preduslova, stanica je počela sa radom 24. marta 1929. godine i to kao treća stanica⁸ na teritoriji tada već Kraljevine Jugoslavije.

Nažalost falsifikovanje prošlosti kada je reč o počecima radija na prostoru Srbije, nastavljeno je i u periodu nakon demokratskih promena 2000. godine. Kulminaciju je predstavljala situacija u kojoj je rukovodstvo Radio Beograda priprenilo spomen-ploču koju su postavili na zgradu u Knez Mihailovoj ulici broj 42 kao podsećanje da je u tom prostoru 1924. godine sa emisionim radom započeo Radio Beograda. Navedenu spomen-ploču vrlo brzo su uklonili nadležni iz Zavoda za zaštitu spomenika kulture grada Beograda. Ne želeći da odstupi od falsifikovanog fakta usvojenog kao istorijska istina i danas Radio Beograd slavi i obeležava 1. oktobar kao svoj dan iako je reč o eksplicitnom zaobilaženju činjenica i davanju važnosti stanici koja može biti tretirana kao prva emitujuća radio stanica na Balkanu čiji rad je označio početak radiofonije, ali koja u istorijskom smislu nije u direktnoj vezi ni formalno, ni normativno, ni organizaciono, ni u smislu vlasništva, prostora i kadrova, sa Radio Beogradom koji svoju istoriju započinje u martu 1929. godine.

Navedeni primer ma koliko bio mali u odnosu na druge krupnije falsifikate činjenica iz prošlosti, potvrđuju stavove Hobsbuma da je proces kojim se nepovezani događaji iz prošlosti organizuju u smislaone celine kojima se konstruišu istorijski počeci, obično inspirisan različitim interesima (Kuljić, 2006: 166) pri čemu se izmišljena prošlost gotovo spontano prihvata kao aksiom.

Komemoracija putem medijskih sadržaja

Istorijski događaji kao potvrda nacionalne izvrsnosti

U uvodnom delu rada napravljeno je terminološko razgraničenje u kome je istaknuta ideja o korišćenju pojma *memory* sa značenjem pamćenja i termina komemoracija (*commemoration*) sa značenjem uspomene, pomena, sećanja. Kroz medijske sadržaje koji imaju komemoracijsku funkciju obično se insistiralo na prezentaciji događaja koji su bazirani na „osećaju posebnosti i moralne savršenosti koji nacionalne države pružaju svojim građanima“ u smislu čega je prostora bilo samo za pobeđe i velika dela (Pavićević, 2008:

⁸ Posle Radio Zagreba (1926) i Radio Ljubljane (1928).

70). Komemoracija, sećanje u sadržajima elektronskih medija u Srbiji pojavljuje se u odnosu na tri ključna događaja oko čije suštine postoji jedinstven nacionalni konsenzus. Reč je o Kosovskom boju, Prvom i Drugom svetskom ratu. Potvrda da je reč o događajima koji su nesporno bitni za nacionalnu sabornost i unisonost svoje uporište ima i u normativnim činjenicama kakve su inicijativa da Vidovdan (28. jun), Dan primirja u Prvom svetskom ratu (11. novembar) i Dan sećanja na žrtve u Drugom svetskom ratu (21. oktobar) budu proglašeni za državne praznike. Osobina sva tri istorijska događaja je konsenzus da je srpski narod imao ulogu žrtve, potom junaka i konačno pobednika.

Komemorativno sećanje u programskim sadržajima Radio Beograda srećemo još u periodu pre Drugog svetskog rata u emisiji edukativne funkcije poznate kao „Nacionalni čas“. Od septembra 1934. godine, jednom sedmično, realizovana su prvo tridesetominutna, a potom dvadesetominutna predavanja „patriotsko-nacionalnog karaktera“. Kroz odabrane teme, mahom je glorifikovana nacionalna istorija, knjiženost, umetnost, mada bi se moglo reći da je reč o programu koji je za cilj imao odvratanje pažnje od aktuelnih problema u Kraljevini uz insistiranje na jedinstvu tri konstitutivna naroda kroz ideju jugoslovenstva. To dokazuje i činjenica da su ove programe realizovali naizmenično svi radio-centri Kraljevine⁹, mada je procentulano najveći broj emisija realizovan iz Radio Beograda. O profilu i sadržaju ovih programa najbolje svedoče njihove teme: „Predavanje o proboju Solunskog fronta“ (Danilo Kalafatović); „O Milanu Rakiću i Lazi Kostiću“ (Isidora Sekulić); „Psihologija naše narodne muzike“ (Antun Dobronić); „O Aja Sofiji“ (Božidar Kovačević); „O odnosu Vuka i Getea“ (L. Smodlaka); Predavanje o Simi Matavulju (Marko Car); „O Mariboru“ (Hajnrh Fingerhut); „O Momčilu Nastasijeviću“ (Stanislav Vinaver); „Modernizacija bolnica u Dunavskoj banovini“, „Ideologija prvih predstavnika umetničke muzike u Jugoslaviji“, „Groblje naših ratnika u Holandiji“, „Život naših iseljenika u Americi“, „O stočarstvu“ (Nikolić 2006).

Jedna od najbrižljivije pripremljenih i realizovanih emisija „Nacionalnog časa“ realizovana je 28. juna 1939. godine u čast jubileja, 550 godina od Kosovske bitke. Proslava je počela još 18. juna 1939. godine predavanjima na radio programu koje su držali uvaženi govornici između ostalog i Veljko Petrović, direktor beogradskog radija, Justin Popović na temu kosovske etike, dr Vladimir Čorović sa temom „Istina o kosovskom mitu“. Takozvanu „vidovdansku nedelju“ obeležili su i prigodni muzički sadržaji, koncerti Velikog

9 Kada su realizovani iz Ljubljane, ovi programi su imali modifikovan naziv „Nacionalna ura“.

radio orkestra (preteča simfonijskog), nastup hora „Stanković“, Tamburaškog orkestra, Narodnog i drugih. Nezaobilazan je bio i verski deo čitavog događaja, konkretno prenos Službe božje koju je služio patrijarh Gavriilo u manastiru Gračanica. Zanimljivo je da je viđenje kosovskog mita i celokupno obeležavanje ovog jubileja, Radio Zagrebu i Radio Ljubljani nametnuto kao neka vrsta obaveze, što može biti protumačeno kao oblik kulturno-medijskog imperijalizma i pokušaja da se kroz ideju jugoslovenstva srpski mitovi utisnu u kolektivnu memoriju ostalih jugoslovenskih naroda. I pedeset godina kasnije, 1989. godine, obeležavanje 600 godina od Kosovskog boja, realizovano je kao grandiozni i spektakularni scenski događaj, kome su prisustvovali predstavnici svih jugoslovenskih republika i pokrajna i kojima nije predstavljen samo Kosovski mit već jaka, preporođena i dostojanstvena Srbija¹⁰.

O programima Radio Beograda kojima se glorifikuje stradanje srpskog naroda i srpske vojske u Prvom svetskom ratu, nemoguća je govoriti bez spomena Stanislava Krakova, pisca, novinara, reditelja i filmskog producenta. Učestvujući i preživевši golgotu tokom Prvog svetskog rata, ovaj neobični intelektualac je svoju poziciju direktora Radio Beograda, na kojoj je bio u periodu od 1939. do 1941. godine, snažno koristio kako bi promovisao nacionalni ponos i reminiscencije na stradanja i naroda i mladih vojnika tokom balkanskih i Prvog svetskog rata. Od januara 1941. godine on je svakodnevno pripremao i uređivao emisiju „Reč nacije“ koja se bavila pričama čiji su glavni akteri bili mali vojnici, borci, dečaci od 12 do 16 ili 17 godina, koji su se neustrašivo borili u ratnim operacijama. Iako je poreklom bio Poljak¹¹, posvećenost Srbiji, glorifikacija junačkog stradanja srpskih boraca koji su još uvek bili deca, živopisno su se iščitavali iz njegovih radio emisija. Medijska interpretacija relativno bliske prošlosti iz Prvog svetskog rata, nije nosila nikakve nedoumice jer Srbija je bila zemlja koja je delila sudbinu pobjednika, koja je trijumfovala nakon rata i čija istorija je građena u ključu dominacije u odnosu na druga dva entiteta (Sloveniju i Hrvatsku) sa kojima nastavlja zajedničku istoriju u novostvorenoj državi. Ono što će se pojaviti kao veliki problem devedesetih i procesa sukcesije bivše Jugoslavije, svoje korene možda ima u sećanjima, kolektivnoj memoriji iz perioda pre Prvog svetskog rata. Kolektivna i istorijska sećanja i pamćenja Srbije i ostalih delova zajedničke države nisu bila ista. Srbija je bila pobjednik, stradalnik, za razliku

10 Slobodan Milošević se helikopterom spustio na Kosovo polje. Okupljenoj masi, koja je prema domaćim medijima brojala dva miliona ljudi, a prema stranim oko 600 000, obratio se superiorno sa grandiozne pozornice od 18 metara. Događaj su pratile parole i pesme: Slobodane, mili brate... Slobo Srbine, Srbija uz tebe... Od kad nesta Karađorđe, mi nemasmo boljeg vođe... Srpska se truba sa Kosova čuje.... Ko to kaže, ko to laže Srbija je mala...

11 Otac Zigmund je kao lekar došao u Srbiju na poziv srpske vlade.

od drugih entiteta koji su oslobođeni, počeli sa izgradnjom sopstvenog identiteta, bez sopstvene samostalne države već u okvirima zajedničke i višenacionalne države.

Konačno, Drugi svetski rat je imao u odnosu na srpski narod maksimalno pozitivne konotacije u radio programima jugoslovenskih radio stanica. Programi u kojima se neguju tekovine antifašističke borbe, rata i revolucije, klasne borbe i žrtava Drugog svetskog rata neiscrpni su deo medijskih programa i najrazličitijih radiofonskih formi programa Radio Beograda. Od prenosa govora druga Tita i drugih ličnosti političkog života, isključivo pripadnika Komunističke partije, sletova i proslova rođendana druga Tita, partijskih kongresa, sećanja na rat i revoluciju, negovanje bratstva i jedinstva bili su nezaobilazni deo i planova i programa svih jugoslovenskih stanica, uključujući prvo Radio Beograd, a kasnije i Televiziju Beograd.

Dva lica istorijskih fakata

Za razliku od medijske prezentacije istorijskih događaja oko kojih je postignut konsenzus, sreću se kontradiktorne, čak i jasno suprotstavljene medijske reinterpretacije događaja iz prošlosti koje su uzrokovane činjenicom da tumači – pojedinci, nacije i njihovi mediji, pripadaju suprotstavljenim stranama koje karakterišu različita sećanja. Benedikt Anderson (Benedict Anderson) smatrao je da je nacija „zamišljena politička zajednica čiji se svi članovi neće nikada upoznati, ali svi imaju svest o pripadnosti i brojnosti članstva“. Mediji imaju veliki značaj u prezentaciji i očuvanju jedinstva ovih zajednica.

Ukoliko aktuelizujemo Andersonove stavove u kontekstu balkanskih prostora i sukoba, može se zaključiti da ovaj koncept ne opstaje u etnički heterogenim državama u kojima mediji čak indukuju sukobe i deluju razarajuće i dezintegrativno. Elektronski mediji vrše homogenizaciju i agresivno pomažu potvrdu kulturnog i nacionalnog identiteta većinske nacije koju konfrontiraju u odnosu na manjinske. Većinske nacije učvršćuju svoj identitet, a manjinske su izgubljene, dezorijentisane i bez potvrde. Mediji ne prepoznaju i ne insistiraju na drugim vrednosti osim onih koje su vezane za dominantnu naciju, njenu kulturu, umetnost, religiju. Frustracije i konflikti su neminovnost, a njihova najneposrednija prethodnica su audio-vizuelne poruka, stvorene u redakcijama, uredništvima, menadžmentu najdostupnijih, najuverljivijih i najbržih elektronskih medija. U uslovima konflikta medijska tumačenja kolektivnog sećanja, istorije i kulture, najjači su argument *pro et contra* sukobu

mada se ne smeju zanemariti sposobnosti radio i televizijskih prezentera koji raspoloživim sredstvima uspešno (re)konstruišu ključne događaje i istorijske činjenice, modelujući ih u skladu sa kontekstom i dnevnim potrebama.

Jedna od glavnih osobina uređivačke politike nacionalnog emitera Radio-televizije Srbije u periodu devedesetih, vremenu dezintegracijskih procesa na prostorima Jugoslavije i snažnih nacionalnih tenzija, vezana je za očuvanja i spasavanja srpskog nacionalnog interesa što je značilo: promovisanje zvanične politike uz insistiranje na homogenizaciji i potvrdi srpskog nacionalnog i kulturnog identiteta; propagandno delovanje uz opravdanje da je ono prirodno, nužno i u funkciji samoodržanja; glorifikacija nacionalnih mitova bilo da je reč o umetnosti, kulturi, sportu, istoriji pa čak i geografskim granicama države; jasna inverzija nepristrasnog i antiratnog u „patriotsko“ odnosno ratnohuškačko novinarstvo i afirmacija novinara koji pod maskom autentičnosti predstavljaju iskrivljenu sliku realnosti. (Nikolić, 2010).

Najznačajnija sredstava u funkciji nacionalističke propagande i nacionalne homogenizacije, svakako su bili govor i jezika ali tzv. govor mržnje kome je suprotstavljen jezik tolerancije, istine, lepote... Svoj vrhunac dostiže produkcija i plasman tipskih poruka koje su imale samo jedan cilj – da afirmišu stavove zvanične politike i to kroz interpretaciju starih događaja i tema u novom jezičkom ruhu. Kreatori ovakvih sadržaja bili su lojalni i u skladu sa političkom orijentacijom medija i države potvrđeni kadrovi, generalno svi oni koji su bili spremni da iznevere profesionalne principe i povinuju se dnevno-političkim zadacima. U tom smislu izveštaji reportera sa lica mesta¹² obično su davani telefonskim putem ili je, pak, bila reč o snimcima koji su montirani tako da jasno pokazuju otvorenu intenciju izveštača, uredništva i političkog vrha. Koristeći sva raspoloživa izražajna sredstva, medijski radnici su imali iluziju da glorifikujući nacionalni identitet kreiraju novu istoriju, pri čemu nisu imali svest kakve posledice mogu imati izveštaji poput onog novinara Rada Đokića za Televiziju Beograd iz Sarajeva u kome je istakao da su se „muslimanski ekstremisti dosetili, valjda, najstravičnijeg načina mučenja na planeti. Protekle noći, srpsku nejač živu su bacali u kaveze lavovima u zoološkom vrtu Pionirska dolina.“ ili ubistvo Ružice Markobašić koje je verovatno inspirisano pisanjem jednog dnevnog lista o njenom mužu kao „ustaši koji je napravio ogrlicu od dečjih prstića“ (Lukač, 2012.).

¹² Postoje primeri u kojima su novinari i izveštači davali izveštaje o događajima, a da su realno bili daleko od mesta njihovih odigravanja. Konkretno primer je vezan za izveštača iz Vukovara koji je svoje izveštaje davao prvo iz Šida, potom iz Pančeva i konačno iz centra Beograda. Da ne bi bilo zabune, svi izveštaji su bili naslovljeni kao izveštaji iz Vukovara.

O kompleksnosti delovanja medija u vreme građanskog rata na prostoru Balkana najeksplicitnije svedoči inicijativa da se srpskim novinarima, a verovatno i delu drugih medijskih radnika, sudi za ratne zločine. Realizacija ove inicijative značila bi da bi, posle nirnberškog procesa¹³ i suđenja novinarima za zločine u Ruandi¹⁴, Srbija mogla biti treća zemlja u odnosu na koju će se primeniti ova praksa. Moguća suđenja novinarima kao onima koji su prečutkivali činjenice, falsifikovali ih i kreirali u skladu sa političkim potrebama, kao i realna suđenja političkom i vojnom vrhu različitih strana koje su se sukobljavale tokom građanskog rata, nisu pružila dovoljnu satisfakciju. Zahvaljujući nasleđu prošlosti, teret odgovornosti za zločine prenet je na čitave nacije kao politička tela. U sagledavanju ove “nove krivice nacije“ (Barkin 2007) mediji i njihovi sadržaji preuzimaju ulogu svedoka o zločinima i nedelima, te imaju obavezu da omoguće suočenje sa prošlošću i tim povodom nešto učine. Kao prepreka u ovom procesu često se pojavljuju relativističke predstave u zavisnosti od pozicije na kojoj se procenitelji događaja nalaze.

Dešavanja na prostoru Republike Srpske Krajine iz avgusta 1995. godine, poznata kao operacija „Oluja“, Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju deklarirao je kao „udruženi zločinački poduhvat“. Srpska strana je ovaj događaj opisala kao vojnu operaciju Republike Hrvatske čiji je cilj bio zauzimanje teritorije centralne Hrvatske koja je bila pod kontrolom srpskih snaga, dok u Hrvatskoj postoji konsenzus da je to bila velika vojna operacija u kojoj su hrvatska vojska i policija oslobodile područja pod okupacijom pobunjenih Srba. Obeležavanje ovog događaja koji je sa aspekta hrvatske politike i medija bilo „oslobođenje Krajine“, a sa aspekta srpske „etničko čišćenje“; događaj je za koji se u Hrvatskoj organizuju „svečanosti, a u Srbiji parastosi i prosvjedi“ (Perušić, 2008 : 4). Sličnih paralela može biti i u odnosu na druge istorijske događaje npr. događaje u Srebrenici, na Kosovu i slično. Faktografiju istorijskih činjenica lična sećanja često emocionalizuju u smislu čega je uloga medija i medijskih tekstova da naprave balans i pomognu kolektivnu reminiscenciju, suočenje sa prošlošću i krivicom.

-
- 13 U suđenjima u Njimegenu, nakon Drugog svetskog rata, suđeno je ministrima propagande i urednicima medija – Juliusu Štrajheru (Julius Streicher), osnivaču i uredniku antisemitskog magazina „Der Sturmer“, koji je osuđen za progone i zločine protiv čovečnosti, za podstrekavanje na ubistva i istrebljenje. Hans Frič (Hans Fritzsche), šef radio odjeljenja koji je oslobođen.
- 14 Sudski procesi u Ruandi vođeni protiv osoba koje su bile osnivači, novinari ili urednici pri Radio Television Libre des Milles Collines – Mil Kolin („RTL“), koji su optuženi da su pozivali na istrebljenje pripadnika plemena Tutsi. Optuženima se stavlja na teret da su javno objavljivali lokacije na koje su se sklonile pojedine izbeglice, te pozivali na njihov pronalazak i uništenje.

Suoćenje ili omaž prošlosti? – „Mozaik vremena“ emisija Radio Beograda

Za razliku od generacija koje si rođene ili odrastale u periodu posle Drugog svetskog rata i čija je istorijska matrica sećanja uglavnom vezana za sećanje na „veliki svetski rat“, na prostoru Balkana i nakon 2000. godine pojavljuju se dva nova tipa kolektivnog sećanja – sećanje na vreme posle građanskog rata na eksjugoslovenskim prostorima (period posle potpisivanja Dejtonskog sporazuma) i sećanje na vreme posle „rata“ odnosno nakon NATO agresije 1999. godine. Upravo zbog ovakvih podvojenih sećanja, nakon demokratskih promena u Srbiji i 2000. godine, jedan od problema bio je vezan za obnovu i rekonstrukciju nacionalnog identita, ali i suočenja sa prošlošću, prihvatanje odgovornosti i krivice. Kada je reč o medijima, centralno mesto je prirodno pripalo Radio-televiziji Srbije, sistemu koji je transformisan u javni radio-difuzni servis, ali koji je nastavio poslovanje pod uticajem negativnog istorijskog nasleđa. Možda malo zakasnelo, tek u maju 2011. godine, Upravni odbor RTS-a se „javno izvinio pojedincima, grupama, zemljama, narodima... koje je program ove medijske kuće tokom devedesetih godina prošlog veka uvredio, povredio, ožalostio, ošteti“ (Otašević 2011: A19).

Za razliku od televizijskog programa srpskog javnog servisa koji je umereno izražavao kritički stav prema bliskoj prošlosti i iskazivao lojalnost ka novoj političkoj opciji, radio sa funkcijom javnog servisa vrlo brzo je promenio kurs uređivačke politike i započeo kritičko preispitivanje prošlosti. Svakako je bilo teško da se lako povрати poverenje i poništi sećanje na emisiju *Novosti dana*, od 5. oktobra 2000. godine, u kojoj je izveštavano „o manjem incidentu ispred Savezne skupštine“ dok je ona već gorela.

Sa ciljem suočenja sa prošlošću, krajem 2001. godine, na programu Radio Beograda, subotom od 10 časova uvedena je šezdesetominutna emisija „Mozaik vremena“¹⁵. Kroz ovu emisiju kolažno-mozaičkog tipa, autori u duhu hroničara beleže najznačajnije događaje u politici, umetnosti, kulturi koji su se odigrali u toj sedmici, ali i prethodnih godina. Jedan od najbitnijih preduslova da jedan događaj nađe svoje mesto u „Mozaiku vremena“ je da za njega postoje zvučni zapisi odnosno audio artefakti koji omogućavaju argumentovano i autentično oslikavanje pređašnjih događaja. Autentični lajtmotiv svake emisije je konstatacija urednika i voditelja da je reč o emisiji koja vodi borbu protiv „pilećeg pamćenja“. Sećanje, koje ne mora da bude univerzalna kate gorija, koje varira od pojedinca do pojedinca,

15 Krajem januara 2012. emisija je emitovana 528. put.

grupa, naroda i nacija, predmet je i „fiks ideja“ autora ove emisije, koji izborom vrlo autentičnih govornika, aktera društvenih, političkih i kulturnih događaja iz prošlosti pokušavaju da postave jedinstvene smernice kognitivnih procesa publike radio programa javnog servisa. Komentari autora su vrlo uzdržani i retki, svedeni na nivo najave, objašnjenje o kom događaju je reč, identifikacije prostora, vremena i aktera.

U audio formi, kroz ove emisije prošli su zaista svi najbitni činiooci svetske, jugoslovenske, balkanske i srpske realnosti – od Josipa Broza Tita, koji građanima čestita Novu godinu, sprski patrijarsi, aktuleni i bivši predsednici, akteri ratova devedesetih, najznačajnije ličnosti političkog života. U prostoru koji se odlikuje vanvremenskom i vanprostornom dimenzijom, slušaoci su u poziciji proroka kome je jasno koliku istorijsku težinu će imati izgovorene reči i kakve će biti njihove posledice, posebno ukoliko je reč o izjavama: Radovana Karadžića, Biljane Plavšić, Vojislava Šešelja, Slobodana Miloševića... Muzika prati osnovnu ideju emisije i ilustruje sadržaj, mada ima i drugu, asocijativnu funkciju u odnosu na vreme o kome se govori. Groteskni su delovi emisije u kojima se mogu čuti numere tipa: „Drugarice, posadimo cveće kuda vojska druga Tita kreće“ ili „Druže Tito, mi ti se kunemo“ (Zdravko Čolić). Pretpostavka je da ovi pasaži nose posebnu emociju za one koji su bili savremenici tog istorijskog perioda, a za mlade slušaocce, koji nisu mnogobrojni, nosi neutralnu ili krajnje fluidnu emociju. Otvoreno pitanje je da li u selekciji sećanja i izboru sadržaja koji će biti sastavni deo emisije postoji subjektivnost ili čak pristrasnost. Ona svakako postoji i deo je autorskog pečata, međutim svaka manipulacija u ovom smislu bila bi i neetična i u najdirektnijoj suprotnosti sa ciljevima emisije i njenom misijom. Ako se vratimo na ključni cilj emisije, a to je „borba protiv pilećeg pamćenja“ svesni smo njene eksplicitne tendencije, a to je homogenizacija sećanja nacije i kreiranje opštih koliko-toliko sličnih stavova. Ovakav oblik homogenizacije je nesporan jer autentičnost artefakta onemogućuje dileme i garantuje visok stepen nepristrasnosti.

„Mozaik vremena“ je u pravom smislu emisija komemorativnog tipa, emisija koja podseća i seća na nacionalna stradanja, genocide našeg naroda prema drugim i drugih prema našem, emisija koja najznačajnije vesti koje su pre deset i više godina bile „breaking news“ sa vremenskom distancom pretvara u tzv. „komemorativne vesti“ (Lorenzo-Dus; Bryan 2005: 284). Pošto se prošlost kao činjenica ne može izbrisati, ova emisija upravo sprečava zaborav jer zaborav nije rešenje. Zaboravljanje, zaborav može postojati kao brisanje (*effacement*), ali i kao odlaganja (*reserve*) – držanje po strani (Ricoeur 2004: 414). Kada

postoje artefakti, makar i samo u akustičnom obliku, onda mediji imaju ogroman arsenal oružja u borbi protiv zaboravljanja. Razumevanje se može imati za blago suspendovanje potpunog suočenja sa „nemilim duhovima prošlosti“ jer postoji opasnost da podsećanja i sećanja u uslovima koji nisu potpuno definisani mogu biti i kontraproduktivna – izazvati nove animozitete i neprijateljstva.

Dilema koja se može postaviti je vezana za pitanje zašto emisija ovog tipa nema u programskoj shemi Televizije Beograd i zašto autori još uvek zaziru od uvođenja sličnih oblika reminiscencije prošlosti kroz programe nesporno najjačeg, najmasovnijeg televizijskog medija, sa kojim je, prema istraživanjima, srpska publika u kontaktu i preko pet časova dnevno. Razlozi se mogu naći verovatno u činjenici da je individualna publika radija spremna na suočenje sa prošlošću, za razliku od masovne televizijske koja ne samo da nije homogenizovana po istim pitanjima, već je snažno podeljena na one sa i bez „pilećeg pamćenja“.

Literatura

- Assmann, Aleida. (2006), „Memory, Individual and Collective” u: Goodin, Robert. E. and Tilly, Charles. *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis*, Oxford: Oxford University Press.
- Berk, Piter. (1999), „Istorija kao društveno pamćenje” *Reč* 56/2, Beograd, str: 83-92.
- Conway, Brian. (2010), “New Directions in the Sociology of Collective Memory and Commemoration”, *Sociology Compass*, Hoboken, New Jersey: Wiley-Blackwell.
- Halbwachs, Maurice. (1992), *On Collective Memory*, Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Hobsbaum, Erik. (2003), *O istoriji*, Beograd: Otkrovenja.
- Kuljić, Todor. (2006), *Kultura Sećanja*, Beograd: Čigoja štampa.
- Lorenzo-Dus, Nuria. and Bryan, Annie. (2008), „Dynamics of memory: Commemorating the 2005 London bombings in British television news“ *Memory Studies*, pp. 284, <http://mss.sagepub.com/cgi/content/abstract/1/2/149>.
- Lukač, Jasmina. (2012), »Nećemo stati samo na knjizi“, *Danas*, 10. 01. 2012, str.6, Beograd.
- Margalit, Avishai. (2002), *The Ethics of Memory*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

- Nikolić, Mirjana. (2006), *Radio u Srbiji 1924 – 1941*, Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Nikolić, Mirjana. (2010), „Govor mržnje u funkciji nacionalne homogenizacije ili degradacije različitosti“ *Međunarodni (regionalni) naučni časopis Medijska kultura*, br. 1, Dubrovnik, Novi Sad, Nikšić, Mostar: NVO Civilni forum str: 63 – 76.
- Otašević, Branka. (2011), „Poludnevni maraton“, *Politika*, 29. 05. 2011, Beograd: Politika, str: A19.
- Perušić, Zvonim. (2008), „U Hrvatskoj svečanosti, u Srbiji parastosi i prosvjedi“, *Hrvatska reč*, br. 282, 8. kolovoz 2008, str. 4 – 5.
- Polle, Ross. (2008), „Memory, history and the claims of the past“, *Memory Studies*, pp. 158, <http://mss.sagepub.com/cgi/content/abstract/1/2/149>.
- Pustišek, Ivko. (1990), *Radio Beograd 1924 – Prva radio-stanica u Jugoslaviji*, Beograd: Radio Beograd.
- Ricoeur, Paul. (2002), *Memory, History and Forgetting*, Chicago/London: The University of Chicago Press.
- Simić, Milan. (2009), „Erik Hobsbaum: istoričar u potrazi za budućnošću“, *Filozofija i društvo*, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju. str: 159-192.
- Stevanović, Lada. (2009), „Rekonstrukcija sećanja konstrukcija pamćenja- Kuća cveća i Muzej istorije Jugoslavije“ *Zbornik EI SANU*, br. 26, Beograd: Etnografski institut SANU str: 101 – 116.
- Winter, Jay. (2006), *Remembering War: The Great War between Memory and History in the Twentieth Century*, New Haven, CT: Yale University Press.

Mirjana Nikolić
Faculty of Dramatic Arts, University of Arts in Belgrade,
Belgrade, Serbia

MEMORIES OF PUBLIC SERVICE MEDIA: FROM RESEARCHING THE PAST TO CONSTRUCTING IDENTITY

Summary

Media and communications are of great importance for collective memory and cultural memory (Halbwach & Assman), which is why we employ the complex term 'media memory'. Institutional media memory is a space in which the key events in the history of a medium are noted but also a space of 'forging history' with the ultimate goal to glorify a nation. This occurred in Serbia in the 1990s because of the prevalent politics at the time.

*Special significance for creating media memory belongs to the public service. Serbian public radio service operates in terms of national homogenisation which is further effected through the so-called commemorative media content. This sort of public service media message is created in relation to both the uncontested (First and Second World War) and contested historic events, such as the wars on the Balkan territory in the late 1990s. The most representative example of a radio show with a commemorative function is *Mozaik vremena* (Epoch Mosaic) broadcast on Radio Belgrade 1, which through audio artefacts and recorded statements of famous personalities from cultural, political, and public life evokes memories. In this way it contributes to the fight against a 'leaky vessel' while giving each listener the opportunity to be an auditor of the past.*

Key words: *memory, commemoration, media, public service, Radio Belgrade, nation, identity*